

मेरा स्मृतिका केही सेल्टर

विद्यादेवी भण्डारी
पूर्व राष्ट्रपति, तत्कालीन पार्टी उपाध्यक्ष

वि.सं.२०३५ तिर म भर्खर १८ वर्ष लागेको विद्यार्थी थिएँ। विद्यार्थी जीवनको एउटा साधारण सपना हुन्छ—पढ्ने र आफ्नो भविष्य उज्यालो बनाउने। तर मेरो जीवनले मलाई त्यसभन्दा अलि पर विद्यार्थी राजनीतितर्फ डोच्याएको थियो। अर्थात्, देशको सामाजिक-आर्थिक जीवन र राजनीतिक प्रणालीमा परिवर्तन ल्याउन म अखिल नेपाल राष्ट्रिय स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन (अनेरास्ववियु) मा सङ्गठित भएकी थिएँ। त्यस बेलाको निरङ्कुश र निर्दलीय राज्य व्यवस्थामा कम्युनिस्ट सिद्धान्त प्रेरित प्रगतिशील-क्रान्तिकारी विचार बोक्ने विद्यार्थी सङ्गठनमा आबद्ध हुनु कठिन यात्राका लागि तयार रहनु थियो। यस्तो जोखिम मोल्न सचेतनतापूर्वक नै म अग्रसर बनेकी थिएँ।

म सम्पर्कमा रहेको अहिलेको एमाले अर्थात् तत्कालीन नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (मार्क्सवादी-लेनिनवादी) लाई सामन्ती शासन व्यवस्थाले प्रतिबन्ध लगाएको हुँदा त्यस पार्टीले भूमिगत रूपमै राजनीतिक गतिविधि गरिरहेको थियो। निरङ्कुश व्यवस्थाविरोधी आन्दोलनमा जनतालाई सङ्गठित गर्ने आधारभूमि तयार गर्न पार्टीसँग वैचारिक आस्था राख्ने अनेरास्ववियुले भूमिका खेल्नु पर्थ्यो। जीवन जोखिममा राखेर भूमिगत काम गर्ने नेताहरूलाई सुरक्षित तवरमा सेल्टरमा गएर भेट्नु पर्थ्यो र सङ्गठनका योजना र रणनीति बनाउनु पर्थ्यो।

विद्यार्थी राजनीतिमा लाग्दा जब कम्युनिस्ट आन्दोलनका बारेमा थाहा भयो, तब सङ्गठनका नेता-कार्यकर्तालाई जोगाउन लुकीछिपी सम्पर्क गर्नुपर्ने बाध्यता बुझ्न थालियो। पार्टीका आवश्यक सन्देशहरू जनसमक्ष लैजान हामीलाई कहिलेकाहीं भूमिगत नेताहरू बस्नुभएका कुनै सुरक्षित आश्रयस्थलमा बोलाइन्थ्यो। त्यसै क्रममा मैले सेल्टरको अर्थ, उपादेयता र महत्त्व बुझें। पछि आफैं सेल्टर प्रयोग गर्नुपर्ने अवस्थामा पुगें।

विद्यार्थी राजनीतिमा संलग्न हुँदाका बखत सेल्टरमा बसेका मेरा पनि केही स्मरण र अनुभव छन् । पार्टी र सङ्गठनका शुभचिन्तकका घर, गोठ, टहरामा भूमिगत नेताहरू आउने, कार्यकर्तालाई प्रशिक्षण दिने र कहिलेकाहीं विवाह आदि समारोहहरू गर्ने चलन थियो । विद्यार्थी जीवनका कैयौं दिन मैले त्यस्ता सेल्टरमा बिताएकी छु । आफ्नो विगततिर फर्किँदा आन्दोलनलाई उठाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका ती सेल्टरहरूको मलाई सम्झना हुने गर्दछ । अनि क्रान्तिकारीहरूलाई आश्रय दिएबापत आफूमाथि हुन सक्ने प्रशासनिक दमनलाई समेत थेग्ने संकल्प गरेका सेल्टरदाताको पवित्र योगदानको याद आउँछ ।

पढाइ सकेपछि पार्टी जीवनमा म पूर्णकालीनजस्तै गरी सक्रिय रहें, त्यो भूमिगत जीवन भने होइन । म आफ्नो परिचयका साथ नै घुमफिर गर्थेँ । एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जाँदा वा भूमिगत नेताहरूसँग भेट्दा पत्रमार्फत यकिन भएपछि मात्रै भेट हुन्थ्यो । खुला भनिए पनि शैली भूमिगत नै थियो । त्यसैले मैले बेलाबेला सेल्टर प्रयोग गर्नुपर्ने अवस्था उत्पन्न भएको थियो ।

पार्टीले भोजपुरमा महिला केन्द्रित प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो । जिल्लाको दिलपा चोलन्ती गाउँमा १०/१५ जना अगुवा महिलालाई बोलाइएको थियो । मैले पछि थाहा पाएँ, त्यो रङ्गध्वज राईको घर रहेछ । घरपछाडि गाई गोठजस्तो थियो । भेला भएकाहरूलाई त्यहीँभित्रबाट चर्पी जान पनि मिल्ने गरी संरचना बनाइएको थियो । मान्छेको जमघट भएको बाहिरबाट कसैले चाल नपाऊन् भनेर त्यस्तो बनाइएको थियो । सहभागीहरू जम्मा भएको केही बेरपछि प्रशिक्षण दिन मदन भण्डारी र अशोक राई आउनु भयो । उहाँहरूको वास्तविक नाम हामीलाई त्यसबेला थाहा हुने कुरै भएन । मदनको नाम सागर थियो, अशोकको पनि अर्कै नाम थियो । हामी दुई दिन त्यस सेल्टरमा बस्यौँ । खाना, खाजा र पानीको प्रबन्ध त्यहीँभित्र हुन्थ्यो । दुईदिने प्रशिक्षण सकेर हामी सबै आ-आफ्नो गन्तव्यतर्फ लाग्यौँ । मेरो पहिलो सेल्टर जीवनको अनुभव यही थियो ।

मध्यम खालका पहाडी थुम्के पाखामा फिँजारिएका पातला मानव बस्ती, दिनभरि खेतबारीमा परिश्रम गरेर रातभरि निदाएका थिए । हामी भने रातभरि जागै थियौँ । निद्रा नत्यागी जागरणको वीजारोपण सम्भव थिएन भन्ने प्रतीकात्मक अर्थमा पनि यसलाई लिन सकिन्छ, हाम्रो प्रशिक्षण रातभरि नै भयो । यस्ता सेल्टरहरूमा प्रशासनको नजरबाट बच्ने उच्च सतर्कता आवश्यक पर्छ । सत्ताले कतिबेला दमनको मौका पाउँछ भन्ने भय त हामीमा सधैं रहन्थ्यो, त्यहाँ भने एकरत्ति डर महसुस भएन । प्रशासनका सीआईडी

र प्रहरी आउँछन् भनेर बाहिर अलि परपरसम्म स्थानीय साथीहरूलाई ड्युटी राखिएको थियो ।

त्यसो त हामीमा जस्तोसुकै जोखिम आए पनि सामना गर्न सकिन्छ भन्ने साहस थियो । बाहिरबाट हेर्दा त्यसमा दुस्साहस पनि देखिन सक्थ्यो । तर भयभन्दा साहसको मात्रा बढी भएकाले पनि होला— हामीमा चुनौतीको जड्गार छिचोल्ने हिम्मत आएको । त्यस दिन सेल्टरबाट हिँड्ने बेलामा म र अशोकबीच छुट्टै भेट पनि भयो । महिलाहरूलाई कसरी सङ्गठित गर्ने भन्ने विषयमा समेत कुरा भए ।

उकाली—ओरालीका दुःख

तल खोलामा पुगेर उकालो लाग्ने बेलामा हेर्छु— मसँगै हिँड्नु भएको साथी अगाडि कहाँ हो कहाँ ! अग्लो मानिस र लामो फड्को भएकाले हुन सक्छ, उहाँलाई भेट्न म सक्दिनथँ ! उहाँ अगाडि गएर चौतारामा थकाइ मारुहुन्थ्यो, अनि म पुग्नासाथ हिँड्नुहुन्थ्यो । थकाइ मार्ने ठाउँमा आक्कलझुक्कल भेट हुनुबाहेक सँगै हिँडेको भन्ने अनुभूति नै भएन । गर्मी याम, चर्को घाम, टाढा खेतबारीमा काम गरिरहेका किसान बाहेक बाटोमा कसैसँग खासै भेट भएन । उहाँको छिटो हिँडाइका कारणले आफूले एकछिन थकाइ मार्न पनि नपाउँदा मनमा एउटा जबर्जस्त भाव पलाउँथ्यो— यी कम्युनिस्टहरू यसरी काम गर्छन्, म त सक्दिनँ कि क्या हो ! थकाइले उत्पन्न यस्तो भाव एकछिन आउँथ्यो, विश्रामपछि आफैँ हराउँथ्यो । एउटा पहाड चढ्यो, फेरि खोलामा ओर्लियो, फेरि अर्को पहाड चढ्यो, फेरि ओर्लियो । उज्यालो छउन्जेल हामी लामो दूरीको अनुपातमै हिँड्यौँ । हिँड्यौँ पनि के भन्नु ! दौड्यौँ ।

साँझ पर्दै जान थालेपछि मेलापात गएका किसानहरू घर फर्कदै गरेका भेटिन थाले । बाहिर रहेका परिवारका सदस्यहरूलाई टाढासम्म सुनिने गरी ठूलो स्वरले बोलाएको एकोहोरो आवाज सुनिन्थ्यो । पहाडका भित्तामा टाँसिएका पातला गाउँमा कतैकतै धिपधिपे उज्यालो देखिन्थ्यो । वातावरणको सन्नाटालाई गाउँतिर कुकुर भुकेको भ्वाउँ भ्वाउँ आवाजले ढाकेको हुन्थ्यो । एवरीतले खोला र पहाड काटेर राती हामी सेल्टरमा पुग्यौँ । त्यो सेल्टर हिमालधन राईको घर रहेछ ।

दिनभर हिँडाइको थकानले लखतरान भएको शरीरमा त्यहाँको वातावरणले मानसिक ऊर्जा भयो । बाँसको कप्टेरोमा मट्टितेलमा चोपेको कपास बेरेर बनाएको राँको बालेर २०/२२ जना मानिस जम्मा हुनुभयो । उहाँहरू स्थानीय किसान, शिक्षक र महिला हुनुहुन्थ्यो । नयाँ मान्छे पुगेपछि उहाँहरूको ध्यान पूरै हामीतिर खिचियो ।

भोजपुरको यस सेल्टरमा भेला भएका सबैलाई खानाको प्रबन्ध परिवारकै सदस्यहरूले नै मिलाएको बुझें। त्यो लेकको अलिक ओसिलो र एकलासको ठाउँ हो। बाहिरका मान्छेहरू हत्पती त्यहाँ पुग्दैनथे। त्यसैले त्यो सुरक्षित सेल्टर भयो, कुनै डर भएन। एकदिन र पूरै एक रातको कार्यक्रम सकेर हामी आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रतिर लाग्यौं। मेरो दोस्रो सेल्टर यही थियो।

प्रशिक्षकको भूमिकामा

भोजपुरको दक्षिणी क्षेत्रमा हतुवा, घोडेटार भन्ने ठाउँ छ। त्यस ठाउँमा मैले एक पटक प्रशिक्षक बनेर जानु पर्‍यो। उमेरले केटाकेटी नै भए पनि पढेलेखेको महिला भनेर मलाई प्रशिक्षक बनाइएको रहेछ। यो वि.सं. २०३७ अन्तिमतिरको कुरा हुनुपर्छ। बेलुका खाना खाएपछि महिलाहरूको भेला भयो। आफू जन्मेको जिल्ला भए पनि त्यो अनकन्टार गाउँमा म पहिलो पटक पुगेकी थिएँ।

खाना खाएपछि सानोसानो दियालोजस्तो राँको बाल्दै महिलाहरू जम्मा हुनुभयो। हामीले एक-आपसमा परिचयबाट कार्यक्रम सुरु गर्‍यौं। तर लाज र सङ्कोचले महिलाहरू कसैले पनि आफ्नो नाम भन्न मान्नुभएन। १०/१२ जना ग्रामीण महिलाहरू हुनुहुन्थ्यो। म क्याम्पसको विद्यार्थी भएर त्यहाँ गएकी थिएँ। नाम सोझा पछाडि फर्किएर एकआपसमा हाँस्ने गर्नुहुन्थ्यो। अर्कोलाई सोध्यो, ऊ पनि उस्तै। एकले अर्काको मुख हेरेर हाँस्ने। एक जना पुरुष कमरेडले क्रान्ति गर्ने, सुखका दिन ल्याउने भन्ने अनि आफ्नो नाम भन्न पनि लाज मान्ने भनेर सम्झाउनु भयो। तैपनि, कसैले ठूली, कसैले माइँली, कसैले साइँली र कसैले कान्छी भनेर आ-आफ्नो परिचय दिनुभयो। ग्रामीण महिलाहरूमा यसरी बोल्दा सङ्कोच मान्ने समस्या त्यसबेलाको मात्र होइन। पछि म अखिल नेपाल महिला संघ (अनेमसङ्ग) को अध्यक्ष हुँदा पार्टीको केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौँ बल्खुमा भएको महिला भेलामा पनि ग्रामीण क्षेत्रबाट सहभागी कतिपय महिला साथीहरूले उस्तैउस्तै स्वभाव देखाउनु भएको थियो। आज महिला धेरै क्षेत्रमा अगाडि बढ्नु भएको छ। तर परम्पराले सिर्जना गरेको लघुताभाषले अझै पनि ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरूमा सङ्कोचको त्यो प्रवृत्ति हराएको छैन।

भोजपुर जाँदाको पहिलो बास

वि.सं. २०३८ देखि म विराटनगरमा बढी बस्न थालिसकेकी थिएँ। मदनसँग मेरो बिहेको कुरा चलिसकेको थियो तर हामी पूर्ण निष्कर्षमा पुगिनसकेको जस्तो लाग्छ। मलाई भोजपुर जानुपर्ने थियो। मैले पार्टीमा कुरा राखेर भोजपुर जान बिदा लिएँ। तर पार्टीले मदनलाई पनि मसँगै जाने व्यवस्था मिलायो। साथै मदनको पनि

त्यही रूटमा पार्टी काम थियो । हामी विराटनगरबाट कोशी किनारैकिनार धनकुटाको फेदी हुँदै भोजपुर हिँड्यौं । कोशी किनारको सानो घरमा हामी बास बस्न पुग्यौं । चित्र निरौला पनि त्यहीं हुनुहुँदो रहेछ । उहाँले मदन र मलाई भित्र बोलाउनु भयो । धनकुटाको त्यस सेल्टरमा मदनसँग चित्रजीले भेट्ने कुरा पहिल्यै तय भएको हुनुपर्छ । हामी त्यहाँ पुग्यौं । धिपधिपे बत्ती बलिरहेको थियो । पहिले हामीले खाना खायौं । त्यसपछि उहाँहरू कुराकानी गर्न थाल्नु भयो । उहाँहरू सिनियर हुनुहुन्थ्यो । त्यसैले म त्यहाँ बस्ने कुरा भएन, बाहिर निस्किएँ । बाहिर कोशी एकदमै सुसाएको थियो । गुन्द्री ओच्छयाइएको एउटा टाँडजस्तो खटिया थियो । म त्यही टाँडमा बसेर बगेको खोला हेरिरहेकी थिएँ । उहाँहरू दुई जना भित्रै अँगोनाको छेउमा बसेर बैठक गरिरहनुभएको थियो । घरबेटी खाना खाएर माथि सुत्न गइसकेका थिए । मलाई भित्र सुत्न बोलाउनुहुन्छ भन्ने लागेको थियो । तर किन हो, मलाई बोलाउनु भएन । गर्मी महिना, विशाल नदी सुसाएको, शीतल हावा चलिरहेको म त्यसै बाँसको टाँडमा बस्दाबस्दै निदाएँछु । बिहानको झिसमिसेमा दुई जना मेरो छेउमा आउनु भयो, म झल्यास्स भएँ । ब्युँझदा त त्यही टाँडमा सुतिरहेकी रहेछु । खोला सुसाइरहेकै थियो । उहाँहरूको मिटिड त्यतिबेला मात्रै सकिएको हो कि ? चित्रले हामीलाई बिदा गर्नु भयो । त्यसपछि झोला बोकेर हामी त्यहाँबाट हिँड्यौं । मलाई त्यो अनुभव बडो विचित्रको लाग्छ । सेल्टरमा बस्दा मैले सबैबाट आत्मीय व्यवहार नै पाएँ । गाउँमा बस्ने मान्छेको व्यवहार यसै पनि फरासिलो हुन्छ । कतिपय परिवार कमजोर भएकाले आफू समस्यामा रहेर पनि पार्टीलाई सहयोग गर्थे । आफ्ना समस्याबारे खुलेर कुरा गर्न खोज्दैनथे । धेरैबेर बसेर कुरा गरेपछि बल्ल उनीहरूका निजी समस्या थाहा पाइन्थ्यो । पार्टी र आन्दोलनको विषयले प्राथमिकता पाउँथ्यो ।

भोजपुर जाँदाको दोस्रो बास

दिनभरि हिँडेर कोशी किनारको एक जना शुभेच्छुकको धनकुटाको घरमा बास बस्न पुग्यौं । उहाँ मदनसँग परिचित हुनुहुँदो रहेछ । खुसीसँग स्वागत गर्नुभयो, उहाँहरूले कुराकानी गर्नुभयो । बेलुकाको खाना उहाँहरूसँगै टाँकीको मुन्टाको तरकारी र मकैको च्याँख्ला खायौं । बेलुका सुत्नका लागि उहाँलाई र मलाई गोठमा व्यवस्था गरियो । गोठको टाँडमा एउटै मात्र बिस्तारा लगाइएको थियो । मदनको मनमा के लागिरहेको थियो, थाहा छैन । मलाई भने निकै अप्ठ्यारो लागिरहेको थियो । विवाह गर्ने कुरा भए पनि बिहे भएको छैन । एउटै ठाउँमा कसरी सुत्ने ? हाम्रो केही कुराकानी पनि भएन । पछि त्यही ठाउँमा हामीले गुन्द्री र राडी छुट्याएर अलगअलग बिस्तारा बनाएर सुत्थौं । मलाई डर लाग्यो । डर मदनसँग होइन, हाम्रो साथीभाइ सर्कलले के भन्छन् भन्ने थियो । मदनको धेरै नबोल्ने स्वभाव थियो । केही बोल्नु भएन । सेल्टरदाताले हामीलाई दम्पती

भन्ने ठानेर त्यस्तो व्यवस्था गरेका होलान् । बिहे त हुनेवाला नै थियो । तर हामी सँगै बस्ने चरणमा प्रवेश गरिसकेका थिएनौँ । यसरी महिला र पुरुष मात्र हिँड्दा हामीमाथि पर्ने इम्प्रेसनले कहिलेकाहीं आफैँलाई अष्टयारो महसुस हुन्थ्यो ।

सेल्टरदाताको माया र सपना, विवाहको निर्णय

म विराटनगर बस्न थालेपछि बालकृष्ण देवकोटा र राम देवकोटाको घरलाई मुख्य सेल्टर बनाएर बस्न थालें । उहाँहरूको घर महेन्द्र मोरङ आदर्श बहुमुखी क्याम्पसको दक्षिणमा थियो । म यस क्याम्पसको विद्यार्थीसमेत थिएँ । बालकृष्णको पार्टी नाम 'नरेश' र रामको 'धर्म' थियो । नरेश अहिले बितिसक्नु भयो । दुवै भाइ प्राथमिक विद्यालयमा शिक्षण पेसामा हुनुहुन्थ्यो । दुवै भाइको विवाह भइसकेको थियो । मेरो घरमा भने म बिहे नगरी आफूखुसी हिँड्दा आमाले दुःख मान्नु भएको थियो । मलाई बिहे नगरेकामा भन्दा पनि आमाको चिन्तित मनोदशाको डर थियो । एक-डेढ वर्षसम्म यस्तै डरडरमा चल्यो । मसँग विवाह गर्नका लागि हाम्रा नातागोताहरूमार्फत आमासँग धेरै प्रस्ताव आइरहन्थे । यता मदनसँग मेरो बिहेको कुरा चलेर पनि टुङ्गोमा पुगेको थिएन । बिहे गरेर, गृहस्थ भएर बस्ने मेरो कुरा पनि थिएन । देशका लागि काम गर्नुपर्छ भन्ने थियो । त्यसबीचको समय तनावमै बित्यो । आमालाई पनि सम्झाइरहनु पर्‍यो । घरमा जाँदा बिहेको दबाब बढ्छ भनेर म घरमा पनि कमै जान थालें । विराटनगरमा आएका प्रायः नेताले झोला बिसाउने सेल्टर बालकृष्ण र रामको त्यही घर थियो । मैले नचिनेका धेरै नेताहरूको पनि सम्पर्क बिन्दु त्यही थियो । आउने नेताहरूलाई खाना पकाउने, खुवाउने काम नरेश र धर्मका श्रीमतीहरूले गर्नुहुन्थ्यो । नरेश अलि बढी संवेदनशील स्वभावको हुनुहुन्थ्यो । मेरो विवाहको छिनोफानो त्यहीं भएको थियो ।

बालकृष्णको परिवार आर्थिक हिसाबले सामान्य थियो । दुवै दाजुभाइ शिक्षक भएकाले तलबबाटै गुजारा चल्थ्यो । उहाँहरू त्यो घरमा भाडामा बस्नु भएको थियो । श्रीमतीहरू धेरै बस्नुहुन्थ्यो । उहाँहरूको जग्गाजमिन भने कतै थिएन । एकदिन मैले रामसँग कुरा गरें— पाहुनाहरू धेरै आउँछन्, अष्टयारो हुन्छ, केही आर्थिक व्यवस्था गर्ने कि ! तर उहाँले मान्नु भएन । 'त्यस्तो कुरा नगरौँ, म आफूले सकेको गर्छु' भन्नुभयो । कुनै कुनै अवसरमा मिठोमसिनो खाऊँ भनेर आफैँले किनेबाहेक उहाँहरूकै आमदानीले सेल्टर चलेको थियो । मलाई उहाँहरूले एकदमै माया गर्नुहुन्थ्यो । त्यस सेल्टरमा लामै समय बसाइ भयो ।

बालकृष्णकी श्रीमती सिर्जना देवकोटा एकदमै सहयोगी हुनुहुन्थ्यो । म आफ्नो काम सबै गर्न सक्ने भए पनि उहाँ सहयोग गर्न खोज्नुहुन्थ्यो । नुहाउन पनि सहयोग गर्ने ।

आफ्नै दिदीबहिनीले पनि त्यति गर्छन् कि गर्दैनन्, म भन्न सकिदैनं। तर उहाँले मलाई असाध्यै माया गर्नु हुन्थ्यो। एकदिन सपनामा सिर्जनाले मेरो विवाह मदनसँग भएको देख्नु भएछ। त्यसैले उहाँ मनमनै खुब खुसी हुनुहुँदो रहेछ र मदनसँग मेरो विवाह चाँडै होस् भनेर खुबै चाहनुहुँदो रहेछ। यो कुरा उहाँले मलाई पछि भन्नु भयो।

विराटनगरको त्यो सेल्टर मेरा लागि आफ्नै घरजस्तो भइदियो। मेराबारेमा कसैले नकारात्मक कुरा मदनलाई लगाइदियो भने बालकृष्णले पहिले नै मलाई भन्नुहुन्थ्यो। मेरो पार्टी नाम रचना थियो। 'रचना कमरेड, तपाईंका बारेमा मदनलाई यस्तो कुरा लगाइएको छ है!' उहाँ अक्सर मेरो प्रतिकूल हुने कुरा थाहा पाउनु भयो भने यसरी सुनाउनु हुन्थ्यो।

पार्टीको निर्णय, संस्कृतिको निरन्तरता

वि.सं. २०३९ साउन २४ गते बालकृष्ण देवकोटाको घरमा मदन र मेरो बिहे भयो। बिहेमा माधव नेपाल, ईश्वर पोखरेल, मुकुन्द न्यौपाने, राजेश बान्तवा, अशोक राई, चित्र निरौला हुनुहुन्थ्यो। अशोक राई त बिहेको स्थानीय आयोजक नै हुनुभयो। हामीले अहिलेजस्तो बिहेकै लागि भनेर लत्ताकपडा किनेका थिएनौं। जस्तो लुगा लगाइएको थियो, त्यस्तैमा बिहे भयो। सिर्जना देवकोटाले यस्तो साडीमा त बिहे हुँदैन भनेर आफ्नो साडी मलाई फेराइदिनु भयो। राजेश बान्तवाहरू बिहे भयो भनेर धेरै खुसी हुनु भएको थियो। उहाँले मासु र पुलाउ खानु पर्छ भन्दै आफैँले बजारबाट किनेर ल्याउनु भयो। बिहेमा जम्माजम्मी ६ सय रुपैयाँ जति खर्च भएको थियो। बिहेमा नयाँ लुगा गहना नलगाए पनि सिन्दुर र पोते भने लगाइयो। पार्टीको झण्डा र ब्यानर राखेर शपथ पनि गराइयो।

पार्टीले विवाहका लागि प्रक्रिया तोकेको हुन्थ्यो। बिहे गर्न राजी भएपछि दुवै जनाले पार्टीसमक्ष निवेदन दिनु पर्थ्यो। निवेदन स्वीकृत भएपछि सँगै हिँड्न, डुल्न र बस्न पाइन्थ्यो। त्यसपछि नैतिकताको प्रश्न उठ्दैनथ्यो। मदन र मेराबीच भने एक-अर्काप्रति चिनजान वा आकर्षण भएर प्रस्ताव राखेको होइन। बिहे गर्ने उमेर भयो भनेपछि मैले त्यो कुरा पार्टीमा राखेकी थिएँ। त्यसपछि मदनसँग उहाँहरूले कुरा गर्नुभयो। मदनले पनि केटी पक्ष तयार छ भने हुन्छ भन्नु भयो। एकदिन बिहे गर्नुपर्छ भन्ने भयो। उहाँ २८/२९ वर्ष भइसक्नु भएको थियो, म २०/२१ वर्षकी थिएँ।

बिहेको दिन हामी त्यहीं बस्यौं। भोलिपल्ट बिहान नेताहरू आ-आफ्नो काममा लाग्नु भयो। बिहेपछि हाम्रो एउटा निश्चित सेल्टरमा बस्ने सल्लाह भयो। अब हामीलाई

एउटा समस्या आयो । हामी दम्पती हौं भन्ने कसैलाई थाहा छैन, थाहा नदिई बसौं-गलत सन्देश जान्छ । दम्पती हौं भनेर परिचय दिऊँ- असुरक्षित हुन सकिन्छ । त्यसबेला मदनमाथि प्रशासनको कडा निगरानी थियो । बिहे गरेको पाँच महिनापछि विराटनगरको तीनटोलिया भन्ने ठाउँमा हामीले बल्ल एउटा डेरा खोज्यौं । त्यो ढकाल परिवारको घर थियो । यो घर रामप्रसाद ढकाल र दुर्गा ढकाल दम्पतीको थियो । घरमा आमा हुनुहुन्थ्यो । उहाँहरूले मलाई असाध्यै माया गर्नुहुन्थ्यो । एउटा कोठामा अमर श्रेष्ठ, नगेन्द्र भट्टराई र ईश्वरी लामिछाने तीन जना विद्यार्थी बस्नुहुन्थ्यो । ती विद्यार्थीहरू एउटा कोठामा र हामी दुई जना अर्को कोठामा बस्न थाल्यौं ।

विद्यार्थीहरूलाई त हाम्रो बिहे भएको थाहा छ, तर घरमुलीलाई थाहा छैन । घरमुलीसँग मेरो राम्रो सम्बन्ध थियो । उहाँहरूलाई मैले साइनो लाएर दाजु-भाउजू भन्थेँ । मैले एकदिन घरमुली भाउजूलाई आफूहरूको बिहे भएको बताएँ । यो कुरा उहाँलाई बताएपछि मलाई त सजिलै भयो, तर छरछिमेकीले उठाएका प्रश्नले उहाँलाई भने अप्ठेरो पऱ्यो । बिहे गरे पनि मैले सिन्दुर-पोते लगाएकी थिइन । बाहिरबाहिर हामी सँगै बसेको भनेर कुरा काट्ने रहेछन् । मैले 'कसैले सोध्यो भने भर्खर बिहे भएका विद्यार्थी हुन् र श्रीमान्ले टेक्कापट्टाको काम गर्ने भएकाले धेरैजसो बाहिर जान्छन् भन्दिनूस' भनेँ । उहाँले यस्तो समस्या राख्नुभएपछि त्यसै दिनदेखि सिन्दुर-पोते लगाउन थालेँ । मदन भने कहिले १०/१५ दिनमा त कहिले एक-दुई महिनामा मात्रै कोठामा आउनुहुन्थ्यो ।

मैले सिन्दुर र पोते त लगाएँ, तर फेरि क्याम्पसमा मेरो बिहे कोसँग भयो भन्ने सोधीखोजी हुन थाल्यो । त्यसबेला पार्टीमा चर्को मतभेद थियो- पार्टी स्वतन्त्रता कि राजनीतिक स्वतन्त्रता भन्ने । सीपी मैनाली पक्षका विद्यार्थीहरूले 'ओहो ! यसले कोसँग बिहे गरी, यसको त पोते देखिन्छ !' भनेर प्रश्न उठाएको कुरा साथीहरूले सुनाउँथे । मेरो अगाडि भने यस्तो कुरा गरेनन् । समाज पनि त्यसबेला सडकुचित नै थियो । कसैसँग रिक्सामा बस्यो वा कसैसँग साइकलको पछाडि बस्यो भने उसैसँग बिहे भयो भन्ने गर्थे ।

सेल्टरहरूमा आन्तरिक तवरमा त बिहे भएको थाहा हुन्थ्यो । बाहिर यस्तो कुरा थाहा नहुने भएकाले हाम्रो सन्तान भइसकेपछि पनि कसको बच्चा हो भनेर सोध्ने गरिन्थ्यो । पहिलो सन्तान जन्मेका बेला क्याम्पसमा पढ्ने विद्यार्थीहरू मलाई भेट्न अस्पताल आएका थिए । उनीहरूले भने- हामीले भिनाजुलाई गेटमा भेट्यौं । उनीहरूले छोरीको अनुहार हेरेर बाबु ठम्याएछन् । मलाई भेट्न आउँदा गेटमा नै मदनलाई भेटेका रहेछन् ।

रामप्रसाद ढकालको घरमा शौचालय अलिक अग्लो थियो र मलाई अप्ट्यारो भयो । बच्चा हुने भएपछि हामी विराटनगरको अर्को ठाउँमा सन्थौँ । जोगवनी जाने रोडमा हवाईफिल्ड नजिकै इलाम पशुपतिनगरका स्थायी बसोबासीको घर रहेछ । हामी त्यहीं डेरा गरेर बसेका बेला छोरी उषाको जन्म भएको हो ।

विद्यार्थी भाइहरूको स्नेह

हामी बसेको घरमा बाहिर बरन्डा थियो । राती म व्यथा लागेर छटपटाउन थालें । बाहिरबाट अमर, नगेन्द्र आए । उनीहरूले मलाई अस्पताल लान पहिले नै रिक्सा र चालक ल्याइराखेका रहेछन् । विद्यार्थी साथीहरू मेरो अवस्थामा सतर्क भई पूर्वतयारीसाथ बसेका रहेछन् । मलाई रिक्सामा राखेर विद्यार्थीहरूले अस्पताल पुऱ्याए । उषा अस्पतालमा जन्मिइन् । डाक्टरले बर्थ सर्टिफिकेटमा आमा र बाबुको नाम माग्थे । आमाको नाम त मैरे लेखे तर बाबुको नाम अर्कै केही लेखे । सायद उहाँको उपनाम सागर लेखेको हुनुपर्छ । छोरी जन्मेको खबर मदनसम्म पुऱ्याउन अहिलेजस्तो फोनको माध्यम थिएन । म सुत्केरी भएको चार दिनपछि मदन आउनु भयो ।

मदन, मनमोहन र सीपीको भेटघाट

नियमित रूपमा प्रयोग हुने सेल्टरमध्ये प्राध्यापक चिरञ्जीवी शर्माको दाजुको घर एक थियो । विराटनगरमा पार्टी पड्किले उहाँलाई किसान दाइको नामले चिन्दथ्यो । त्यहाँ पनि देवकोटा परिवारमा जस्तै नेताहरूको जमघट हुन्थ्यो । म प्रायः किसान दाइको यस घरमा नियमित रूपमा जाने र बस्ने गर्दथेँ । उहाँको परिवारका सदस्यहरूसँग म परिचित थिएँ । किसान दाइकोमा बस्दा उहाँका भाइ, बहिनी, श्रीमती र छोराछोरीसँग मेरो राम्रो सम्बन्ध थियो ।

त्यो सेल्टरमा म परिचित भएकाले होला, मदन भण्डारी, सीपी मैनाली र मनमोहन अधिकारीको मिटिङ गर्ने कुरा तय भएको रहेछ । मनमोहन अधिकारीलाई त्यहाँ लिएर जाने जिम्मा पार्टीले मलाई लगाएको थियो । त्यतिबेला त्यहाँ बाटो पनि थिएन । खेतको डिलैडिल उहाँलाई लिएर किसान दाइकोमा गएँ । भित्र मदन भण्डारी र सीपी मैनाली बस्नु भएको रहेछ । उहाँहरूको बैठक भयो । म बाहिर कुरेर बसेँ । मदन र सीपी बिस्तारै बोल्नु हुन्थ्यो । मनमोहनजी अलिक ठूलो स्वरले बोल्नु हुन्थ्यो । आवाज मात्रै आउँथ्यो, तर कुरा भने बुझिँदैन थियो । किसान दाइको घर मुख्य सहरभन्दा अलि टाढा थियो । त्यसैले प्रहरीको डर कम थियो । ●